

Соколовська С. В.,

завідувач кафедри практики і методики навчання англійської мови
Київського університету імені Бориса Грінченка,
кандидат педагогічних наук, доцент

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК КОМПОНЕНТ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

У статті розглядається толерантність як важливий компонент міжкультурної іншомовної компетентності, а також як необхідна умова професійного і соціального функціонування. Особливу увагу автор зосереджує на сутності поняття «міжкультурна компетенція», визначає шляхи виховання толерантності у майбутніх учителів англійської мови на сучасному етапі.

Ключові слова: толерантність, міжкультурна компетенція/компетентність, комунікативна компетенція/компетентність, міжкультурна комунікація/спілкування.

Процес глобалізації у сучасному світі зумовлює необхідність виховання толерантності на міжособистісному і міждержавному рівнях як підґрунтя для успішного розв'язання завдань міжкультурної комунікації. Визнання цінності кожного народу та його культури означає, що взаємодія народів і культур повинна розвиватися на основі толерантності, тобто у прагненні досягти взаєморозуміння та узгодженості шляхом діалогу і співробітництва. У цій ситуації важливим є усвідомлення цілісності світу і вироблення терпимості стосовно іншого культурного контексту. У Декларації принципів терпимості, прийнятій ООН у 1995 р., зазначається, що «толера́нтність означає повагу, прийняття і правильне розуміння різноманіття культур, форм самовираження й прояву людської індивідуальності. Толера́нтності сприяють знання, відкритість, спілкування і свобода думки, совісті, переконань... Толера́нтність — це не поступка, поблажливість чи потурання, а активне ставлення до дійсності, що формується на основі визнання універсальних прав і свобод людини» [3]. У наведеній Декларації підкреслюється важливість толерантного (терпимого) ставлення до різноманіття культур та прояву індивідуальності особистості.

Сьогодні несформованість у багатьох представників різних народів толерантного мислення призвела до численних криз, насилля, утилітаризму і прагматизму, що вважаються малопродуктивними для суспільного демократичного розвитку. Слід зазначити, що і в системі роботи вищої школи простежуються прояви інтолерантності. Н. Ю. Кудзиева виділяє протиріччя у педагогічній взаємодії суб'єктів навчального процесу «викладач — студент». До них належать протиріччя між прагненням викладача мотивувати студента до учіння, надати йому для засвоєння максимально можливий обсяг інформації і широкий спектр практичних умінь та явним або прихованим небажанням студента приймати все це як необхідність. З боку викладача щодо розв'язання проблемних питань у більшості випадків спостерігаються намагання їх обійти, вирішити без з'ясування причин і деталей, що лише посилює протиріччя. У зв'язку з цим актуалізується проблема розв'язання інших протиріч, що виникають на основі першого і вимагають щоденних конкретних рішень, в кожному з яких толерантність повинна проявитися однією зі своїх численних сторін [4, 4–5]. З огляду на зазначене можна стверджувати, що виховання толерантності у міжособистісних стосунках — найважливіше стратегічне завдання освіти XXI ст., реалізація якого можлива завдяки перегляду змісту, форм і методів навчання щодо забезпечення ефективного формування толерантної особистості майбутнього педагога.

Важливий внесок у вивчення толерантності як феномена міжкультурної комунікації зробили такі вчені: Ф. С. Бацевич, Н. Д. Гальскова, О. П. Садохін, В. В. Сафонова, С. Г. Тер-Мінасова, В. П. Фурманова та ін. Толерантність розглядається ними в контексті проблем глобалізації культури та взаємодії цивілізацій, діалогу культур і міжнародного спілкування, розуміння в міжкультурній комунікації та подолання конфліктів тощо. Педагоги, які порушували означену проблему у різних аспектах (О. Т. Зарівна, Н. Ю. Кудзиева, О. С. Матієнко, В. І. Таланов, Ю. В. Тодорцева та ін.), відзначають важливість досліджень у галузі освітньої теорії і практики в розв'язанні питання виховання толерантності як пріоритетної сфери щодо ініціювання і активної підтримки діалогу культур.

Предметне поле досліджень в рамках проблематики «толера́нтність як компонент міжкультурної компетентності майбутніх учителів англійської мови» тільки формується. Цю проблему розробляють в таких напрямках: толера́нтність як психологічний аспект міжкультурного спілкування (Г. В. Єлізарова), методика формування міжкультурної іншомовної комунікативної компетенції і толера́нтність як реалізація виховної мети у навчанні іноземної мови (С. Ю. Ніколаєва), основи англомовної міжкультурної комунікації (В. В. Кабакчі), — а також у різнопланових працях, в яких толера́нтність розглядається як важливий компонент системи професійної підготовки вчителів англійської мови (В. В. Баркасі, О. Б. Бігич, І. В. Соколова, Ю. С. Стиркіна, О. М. Трубічината ін.).

Поряд із цим необхідно зазначити, що низка теоретичних та практичних питань, які стосуються виховання толера́нтності у майбутніх учителів англійської мови, є недостатньо дослідженими, що, у свою чергу, викликає протиріччя між значущістю толера́нтної особистості вчителя для розвитку освіти і недостатньою розробленістю відповідних методик, які сприяють формуванню цієї якості, та нереалізованістю відповідної ідеї у функціонуванні системи вищої професійної іншомовної освіти на рівні змісту і технологій. Принагідно заува-

жимо, що на рівні цілепокладання толерантність займає чітку та однозначну позицію. У сфері іншомовної вищої освіти України основною метою визначається «володіння іноземною мовою як предметом і засобом навчання студентів міжкультурного діалогу у майбутній діяльності вчителя; оволодіння іноземною мовою як засобом спілкування на міжнародному рівні», що викликає необхідність виховання у цьому процесі толерантності і взаєморозуміння [6, 63–64].

Отже, недостатня теоретична і практична розробленість порушеного питання, означені протиріччя підтверджують **актуальність проблеми дослідження**, що полягає у необхідності вивчення змістовних і сутнісних моментів педагогічного розуміння толерантності, а також у необхідності побудови цілісної системи виховання цієї якості у майбутніх учителів англійської мови.

Мета статті: визначити шляхи виховання толерантності як компонента міжкультурної компетентності майбутніх учителів англійської мови.

Завдання статті: проаналізувати багатомірне поняття «толерантність» і виділити його міжкультурну складову, дослідити сутність і зміст міжкультурної компетенції, визначити місце толерантності у її структурі, виробити загальні методичні підходи щодо формування толерантної особистості майбутнього вчителя англійської мови.

Поняття «толерантність» широко використовувати у сучасній вітчизняній науці почали порівняно недавно, утім, воно має різні трактування. В українській та російській мовах найближчим за значенням поняттю «толерантність» є термін «терпимість», що у щоденному вживанні означає «поблажливість, терпимість до чийось думок, поглядів, вірувань тощо» [7, 548]. У такому розумінні толерантність не є синонімом терпінню або терпимості. Як зазначає В. О. Тішков, «якщо терпіння виражає найчастіше почуття або дію з боку людини, яка зазнає болю, насилля або інших форм негативного впливу, то терпимість позначає повагу або визнання рівності інших і відмову від домінування або насилля» [9, 12].

О. С. Матієнко, дослідниця толерантності у ліцеїстів Франції, проаналізувавши різні підходи до визначення цього поняття, дійшла висновку, що більшість французьких науковців розглядають його як соціальну цінність, норму соціального життя, принцип людських взаємин, поведінки, якість особистості. Толерантність є компонентом життєвої позиції зрілої особистості, яка має сформовану систему цінностей та інтересів і готовність їх захищати, але одночасно з повагою ставиться до позицій і цінностей інших людей, прагне їх зрозуміти, свідомо відмовляється від домінування чи насильства, визначає багатомірність і розмаїття людської культури [5]. У такій інтерпретації толерантність передбачає визнання прав іншої людини, сприйняття її як рівної собі, яка претендує на розуміння і співчуття, готовність прийняти представників інших народів і культур такими, якими вони є, взаємодіяти з ними на основі згоди і поваги.

Ф. С. Бацевич виділяє поняття міжкультурної толерантності як терпимість, ставлення з розумінням (а часто з інтересом та симпатією) до наявних відмінностей у комунікативній поведінці учасників міжкультурної комунікації, які залежать від відмінностей у рідних мовах і культурах їх носіїв [1]. Як зазначає Г. В. Єлізарова, «толерантність є таким психологічним станом, коли учасник міжкультурного спілкування ще не може зрозуміти ні моделей поведінки співбесідників, ні їхніх мотивів, але вже не відторгає їх як ворожих або абсолютно неприйнятних; може змиритися з їх існуванням, може "втерпіти" їх присутність в культурі, з представниками якої йому доводиться спілкуватися» [2, 199]. На думку О. П. Садохіна, толерантний підхід в міжкультурній комунікації означає, що певні культурні особливості індивіда чи групи визнаються лише одними з багатьох і не можуть підпорядкувати собі всіх інших. Він виступає як умова збереження відмінностей, як право на несхожість. За такого підходу сприйняття чужої культури відбувається на основі порівняння попереднього досвіду і нового, порівняння з аналогічними елементами власної культури одночасно на раціональній і чуттєво-емоційній основі. Почуття людини стимулюють розуміння або заважають йому, встановлюють межі. У ході цього розуміння відбувається вживання у світ чужої культури [8].

Розглянувши погляди різних дослідників щодо сутності поняття «толерантність», ми визначаємо, що на міжособистісному рівні толерантність є почуттям терпимості і поважного ставлення до думки людини, яка не співпадає з власною, визнанням норм її поведінки та рівності, відмовою від домінування і превалювання якої-небудь однієї точки зору. На міжкультурному рівні толерантність передбачає повагу до інших народів, їхніх традицій, цінностей і досягнень, усвідомлення несхожості, визнання етнічної і культурної різноманітності світу, здатність на цій основі активно спілкуватися з представниками іншої культури і водночас зберігати власну ідентичність і відчуття національної гордості.

Оскільки толерантність є необхідною умовою міжкультурної комунікації, а остання виступає простором для застосування міжкультурної компетентності і/або міжкультурної компетенції, то очевидним є взаємопов'язане вивчення цих понять у системі професійної підготовки майбутніх учителів англійської мови. У розумінні останніх двох термінів дотримуємося прийнятого у вітчизняній методичці підходу, відповідно до якого компетенція — це «сукупність знань, навичок і вмінь, які формуються у процесі оволодіння іноземною мовою, а також здатність користуватися мовою як засобом спілкування», а компетентність — «здатність особистості виконувати будь-яку діяльність на основі життєвого досвіду і набутих знань, навичок і вмінь; характеристики, якості особистості, які зумовлюють її здатність виконувати діяльність на основі набутих знань і сформованих на їх основі навичок і вмінь» [6, 27]. Щоправда, для представленого дослідження таке розмежування не є занадто принциповим, тим більше що у науковій літературі спостерігаються випадки вживання цих термінів як синонімів.

В успішній реалізації цілей міжкультурної комунікації важливу роль відіграє поняття «міжкультурна компетенція», яке тільки починає входити у науковий обіг і тому є актуальним для подальших уточнень у термінологічному визначенні. Аналіз наукової літератури засвідчує, що у західній науці склалася думка про те, що міжкультурною компетенцією можна оволодіти через набуття знань, отриманих у процесі міжкультурної комунікації. Ці знання поділяють на специфічні, що визначаються як відомості про конкретну культуру в традиційних аспектах, і загальні, до яких належить володіння такими комунікативними навичками, як толерантність, емпатія, знання загальнокультурних універсалій, причому обидві групи вважаються рівнозначними щодо досягнення успіху в спілкуванні. У розумінні вітчизняної і російської сучасної науки міжкультурна компетенція визначається як здатність членів певного культурного співтовариства досягати розуміння у процесі взаємодії з представниками іншої культури з використанням компенсаторних стратегій для запобігання конфліктів «свого» і «чужого» та створювати у ході взаємодії нову міжкультурну комунікативну спільноту [2; 4; 6; 8]. Наведемо дефініцію, запропоновану Г. В. Єлізаровою, яка, з нашого погляду, застосовує комплексний підхід до визначення сутності досліджуваного явища, що відображається у культивованому нею понятті медіатора культур. Міжкультурна компетенція — «це компетенція особливої природи, яка базується на знаннях і вміннях реалізувати міжкультурне спілкування шляхом створення спільного для комунікантів усвідомлення того, що відбувається, і досягнення нарешті позитивних для обох сторін результатів спілкування. Міжкультурна компетенція не має аналогії з комунікативною компетенцією носіїв мови і притаманна лише медіатору культур, мовній особистості, яка вивчає іншу мову як іноземну. Метою формування міжкультурної компетенції є досягнення такої якості мовної особистості, яка дозволяє їй вийти за межі особистої культури і набути якості медіатора культур, не втрачаючи особистої культурної ідентичності» [2, 236]. Відповідно для майбутніх учителів англійської мови пріоритетним у цьому контексті є знання культурних особливостей і типових особистісних якостей, притаманних насамперед англійцям і американцям.

Щодо компонентів міжкультурної компетенції, то вони співвідносяться з компонентами іншомовної комунікативної компетенції — мовним, мовленнєвим, соціокультурним (прийняті у більшості вітчизняних досліджень) або лінгвістичним, соціолінгвістичним, дискурсивним, стратегічним, соціальним (зарубіжний підхід). Та частина міжкультурної компетенції, яка не входить до складу комунікативної, пов'язана з такими психологічними компонентами першої, як: усвідомленість, бажання і здатність сприйняття іншої людини, емпатія і відповідно толерантність. Ці принципово нові психологічні фактори повинні бути прийняті до уваги, як вважають деякі зарубіжні дослідники [11, 16; 12, 29], оскільки «складні взаємовідносини між афективними і когнітивними аспектами розвитку молодих людей знаходяться у самому серці навчання мови і культури» [10, 31].

Співзвучною до наведеної є думка О. П. Садохіна, який складові компоненти міжкультурної компетенції поділяє на три групи — афективні, когнітивні і процесуальні. Толерантність та емпатію віднесено до афективних елементів, які не обмежуються рамками довірного ставлення до іншої культури. Вони утворюють базис для ефективної міжкультурної взаємодії [8, 235]. З огляду на сказане вище можна визнати право толерантності займати особливе місце серед компонентів іншомовної міжкультурної компетентності, її важливість, унікальність й актуальність, що засвідчує необхідність створення цілісної системи формування толерантної мовної особистості. Пропонуємо конкретні дієві кроки щодо її створення, які передбачають здійснення поетапної цілеспрямованої освітньої діяльності з майбутніми вчителями англійської мови.

I. Етап психологічної підготовки, що передбачає: усвідомлення чинників, які засвідчують унікальність чужої культури і тих особливостей своєї культури, що стануть основою успішної міжкультурної комунікації; визнання відмінностей між представниками різних культур, що пізніше повинно розвинути у здатність до міжкультурного розуміння і діалогу; готовність до пошуку можливостей набути досвід міжкультурної взаємодії (у процесі текстової діяльності, створення спеціальних ситуацій спілкування тощо).

II. Етап лінгвістичної підготовки, який включає такі напрями: здатність продукувати та інтерпретувати висловлювання, які побудовані за правилами англійської мови і передають конвенційне значення, надані носіями мови (*enjoy your meal, beat about the bush*); вивчення безеквівалентної лексики (*a gifted child, Boxing Day*); оперування мовленнєвими зразками, в основі яких лежать специфічні граматичні структури («*Could you consider doing this?*» у порівнянні з фразою «Зроби це!»); оволодіння мовними засобами на позначення ціннісних орієнтацій певної культури (англомовні наказові висловлювання використовуються стосовно будь-якого представника влади, у той час як вибір засобів вираження в ідентичній ситуації в уявленні українців значно детермінований); розвиток мовних навичок шляхом самоосвітньої діяльності (прослуховування аудіозаписів, перегляд навчальних фільмів, читання газет і журналів, бесіди з носіями мови); накопичення індивідуального словникового запасу, необхідного для культурної адаптації у чужому середовищі; використання англійської мови у міжкультурному спілкуванні — оперування висловлюваннями, котрі адекватно відображають як культурні цінності виучуваної мови, так і власні, але в прийнятній для іноземців формі тощо.

III. Етап соціокультурної підготовки, який передбачає: формування вмінь підбору та вивчення інформації про культурну своєрідність певної країни; набуття знань системи універсальних культурних цінностей; ознайомлення з принципами взаємодії культурних уявлень і норм за умови зіткнення представників різних культур; підготовка до неминучого культурного шоку; отримання необхідних практичних порад від людей, знайомих з культурою країни, що вивчається; отримання додаткової інформації з відповідних джерел тощо.

Отже, на основі аналізу наукової літератури і логіки нашого дослідження доходимо певних **висновків** про те, що процес виховання толерантності як компонента іншомовної міжкультурної компетентності буде ефективним і відповідатиме сучасним вимогам, якщо:

- порушена у статті проблема буде фундаментально досліджена і органічно вписана у систему професійної підготовки на усіх рівнях: цілепокладання, змісту, методики і технології, аналізу досягнутих результатів;
- у змісті навчання англійської мови будуть передбачені спеціально визначені комунікативні завдання з розв'язання протиріч щодо необхідності прояву толерантності до суб'єктів педагогічного процесу і уникнення ситуацій інтолерантності;
- функціонуватиме толерантне освітнє середовище, яке сприятиме практичному оволодінню англійською мовою крізь призму культурного контексту на засадах співробітництва;
- методику будувати послідовно з урахуванням трьох означених вище етапів — психологічної, лінгвістичної і соціокультурної підготовки;
- в системі англомовної фахової підготовки будуть введені спецкурси, які ілюструватимуть реалізацію толерантного мислення як особистісної і професійної якості.

Перспективним напрямом подальших досліджень вважаємо вивчення проблеми виховання толерантності як компонента міжкультурної іншомовної компетентності в зарубіжному досвіді, а також проведення порівняльного аналізу у підходах до формування змісту і технологій виховання толерантності з вітчизняною системою професійної підготовки.

ДЖЕРЕЛА

1. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації / Ф. С. Бацевич. — К.: Довіра, 2007. — 205 с.
2. Елизарова Г. В. Культура и обучение иностранным языкам / Г. В. Елизарова. — СПб.: КАРО, 2005. — 352 с.
3. Декларация принципов терпимости, 1995 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/toleranc.shtml
4. Кудзиева Н. Ю. Формирование толерантности у субъектов высшего профессионального образования: дисс. ...канд. пед. наук: 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / Н. Ю. Кудзиева. — М., 2003. — 125 с.
5. Матієнко О. С. Виховання толерантності у старшокласників середніх загальноосвітніх ліцеїв Франції: автореф. дис. ...канд. пед. наук: 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / О. С. Матієнко. — К.: Ін-т проблем виховання АПН України, 2006. — 17 с.
6. Методика формування міжкультурної іншомовної комунікативної компетенції: Курс лекцій: [навч.-метод. посіб. для студ. мовних спец. осв.-кваліф. рівня «магістр»] / О. Б. Бігич, Н. Ф. Бориско, Г. Е. Борещька та ін.; за ред. С. Ю. Ніколаєвої. — К.: Ленвіт, 2011. — 344 с.
7. Новый тлумачний словник української мови / уклад.: В. Яременко, О. Сліпущко. — Т. 3. — К.: АКОНІТ, 2003. — С. 548.
8. Садохин А. П. Межкультурная коммуникация: учеб. пособ. / А. П. Садохин. — М.: Альфа-М; ИНФРА-М, 2004. — 288 с.
9. Тишков В. А. Толерантность и согласие в трансформирующихся обществах / В. А. Тишков // Толерантность и культурная традиция. — М., 2002. — С. 12.
10. Byram M. Teaching-and-learning language-and-culture / M. Byram, C. Morgan. — Clevedon, Philadelphia, Adelaide: Multicultural Matters Ltd., 1994. — 219 p.
11. Byram M. Teaching and assessing intercultural communicative competence / M. Byram. — Clevedon: Multilingual Matters Ltd., 1997. — 121 p.
12. Kohonen V. Towards experiential foreign language education / V. Kohonen // Candin C.N. (ed.) Experiential Learning in Foreign Language Education. — London; New York, etc.: Longman, 2001. — P. 8–60.

В статье рассматривается толерантность как важный компонент межкультурной иноязычной компетентности, а также как необходимое условие профессиональной и социальной деятельности. Особое внимание автор уделяет сущности понятия «межкультурная компетенция», определяет пути воспитания толерантности у будущих учителей английского языка на современном этапе.

Ключевые слова: толерантность, межкультурная компетенция/компетентность, коммуникативная компетенция/компетентность, межкультурная коммуникация/общение.

The article deals with the tolerance as the important component of the intercultural competence and as the necessary aspect for the professional and social activities. The author focuses on the essence of the notion “intercultural competence”, defines the ways of teaching tolerance for the future English language teachers at present.

Key words: tolerance, intercultural competence, communicative competence, intercultural communication.